

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
з вивчення *змістовних модулів* дисципліни
«Філософія»,
що виносяться на самостійну роботу студентів всіх
спеціальностей Машинобудівельного факультету

Навчально-методичні рекомендації з вивчення змістових модулів дисципліни «Філософія», що виносяться на самостійну роботу студентів всіх спеціальностей Машинобудівельного факультету / Укладач: Девочкіна Н.М. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2021. – 29 с.

Укладач:

доцент, к.філос. н., Девочкіна Наталя Миколаївна.

Рецензент: д. філос. наук, професор кафедри філософії НУБіП України Сторожук С.В.

Відповідальний за випуск:

Д. філос. н., професор, зав. каф. філософії НУ «Запорізька політехніка» Бондаренко Ольга Валеріївна

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 8 від 11.05.2021 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 3 від 20.05.2021 р.

ЗМІСТ

Тема 1. Філософія середніх віків.	4
Тема 2. Німецька класична філософія. Діалектика як вчення про розвиток та загальний зв'язок.	10
Тема 3. Вітчизняна філософія.	16

ТЕМА 1: ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Рекомендації

Особливості філософії Середньовіччя. Якщо грецька філософія виникла на ґрунті античного рабовласницького суспільства, то філософія Середньовіччя належить до епохи феодалізму (V—XV ст.). На відміну від грецької філософії, яка була пов'язана з язичницьким багатобожжям (*політеїзмом*), філософська думка середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога (*монотеїзм*). Основу християнського монотеїзму становлять два важливі принципи: ідея божественного творіння та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно взаємопов'язані і сповідують єдиного бога, уособленого в людській подобі. Ідея творіння становить основу середньовічної онтології, а ідея одкровення є основою теорії пізнання (через бога). Звідси всебічна залежність середньовічної філософії від теології, а всіх середньовічних інститутів — від церкви. Середньовічне мислення за своєю суттю є *теоцентричне*: реальністю, яка визначає все суще, є не природа, а Бог.

Світогляд у середньовічній філософії має назву *креаціонізму* від латинського слова «creatio», що означає творити.

Вчення про буття. Згідно з християнським догматом, Бог створив світ із нічого, створив актом своєї волі, внаслідок своєї всемогутності. У середньовічній філософії дійсним буттям може бути лише Бог. Він вічний, незмінний, ні від чого не залежить і є джерелом усього сущого. На відміну від Бога, створений світ не має такої самостійності, тому що існує не завдяки собі, а завдяки Богові. Звідси мінливість світу, його плинність і несамостійність.

Проблема пізнання. Християнський бог недоступний для пізнання, але він розкриває себе людині, і його відкриття явлено в священних текстах Біблії, тлумачення яких і є основним шляхом пізнання. Вивчення Святого Письма привело до створення спеціального методу інтерпретації історичних текстів, який дістав назву *екзегетика*. Отже, знання про створений світ можна одержати тільки надприродним шляхом, і ключем до такого пізнання є *віра*.

У середньовічній філософії необхідно розрізняти буття та сутність пізнання тієї чи іншої речі, яка починається з відповіді на такі запитання:

1. Чи є річ?
2. Що вона собою являє? Яка вона?
3. Для чого вона існує?

Відповідь на перше запитання дає змогу з'ясувати існування речі. Відповівши на решту запитань, можна з'ясувати сутність речі. Цю проблему в середньовічній філософії розглядає *Боецій*. Згідно з його поглядами, буття і сутність сходяться тільки в Богові. Що ж стосується створених речей, то вони складні, і буття та сутність у них не отожднюються. Щоб та чи інша сутність дістала своє існування, вона має бути створена Богом.

Проблема людини. На питання, що таке людина, середньовічні філософи давали різні відповіді: одна з них — це біблійне визначення сутності людини як «образу і подоби» Божої. Існували й інші визначення: людина — це розумна тварина. Виходячи з цього, філософи Середньовіччя ставили таке запитання: яке начало переважає в людині — розумне чи тваринне?

Головною особливістю у вирішенні цього питання є подвійна оцінка людини. З одного боку, людина створена за «образом і подобою» Божою і є царем природи. А цареві необхідні дві речі: по-перше, свобода та незалежність від зовнішнього впливу; по-друге, щоб було над ким царювати. І Бог наділяє людину розумом, незалежною волею і здатністю міркувати та розрізняти добро і зло. Це і є сутність людини, образ Божий в ній. А для того, щоб людина була царем у світі, що складається з тілесних речей та істот, Бог дає їй тіло і душу, як ознаку зв'язку з природою, над якою він царює.

Як бачимо, в середньовічній філософії людина не є органічною часточкою космосу. Вона начебто вирвана з космічного природного життя і поставлена над ним. Вона вища від космосу і повинна бути царем природи, але через своє гріхопадіння, яке властиве їй, людина не володіє собою і повністю залежить від милосердя Бога. *Двоїстість становища людини — найважливіша риса середньовічної антропології.* Але слід зазначити, що людина середньовічного суспільства є насамперед духовне начало. Вона усвідомлює себе не просто «греком», «громадянином», «рабом», а насамперед одухотвореною (такою, що має душу) істотою.

Феодальна епоха — це не тільки «темні віки» у поступальному русі людської цивілізації. Феодальні виробничі відносини забезпечують людині значно ширші можливості для активного впливу на навколишнє буття, зростання ролі духовного моменту порівняно з античними. Зв'язки, що включають індивіда у сакральні зв'язки, а таким є насамперед церква, мають винятково духовний характер.

Філософія у Візантії. Візантійська культура являє собою неповторний сплав античних традицій зі стародавньою культурою народів, що її населяли, — єгиптян, сирійців, вірмен та інших народів Малої Азії і Закавказзя, племен Криму та арабів. Візантійці з великою повагою ставилися до науки та освіти. Візантійські філософи зберегли античне розуміння науки, об'єднавши всі наукові знання під іменем філософії. Починаючи з X—XI ст., в розвитку богословсько-філософської думки Візантії слід зазначити *дві тенденції* — *раціоналістично-догматичну* і *містично-етичну*. Для *першої* характерним є інтерес до зовнішнього світу, його будови, а отже, до астрономії, яка у середньовічній свідомості тяжіла до астрології й пробуджувала інтерес до окультних наук і демонології, а також інтерес до людського розуму, до логіки. Для раціоналістичної тенденції характерним є також інтерес до історії філософії та політики. *Друга тенденція* — *ісихазм* — знаходить свій вияв у творах монахів-аскетів — *Іоанна Лествічника* і *Григорія Палами*. Вона зосереджувала свою увагу на *внутрішньому світі людини* і на практичних заходах щодо його удосконалення в душі християнської етики. Ісихія — вміння досягати спокою, безмовності, відчуженості від конкретної реальності.

Боротьба між містичним і раціоналістичним напрямом особливо загострилась в останній період існування Візантійської імперії. Великої популярності в країні набуло вчення Палами, особливо у середнього та нижчого духовенства. Проти нього виступав калабрійський філософ-гуманіст *Варлаам* (1290—1348 рр.), який обстоював тезу про пріоритет розуму над вірою. В XIV—XV ст. гуманістично-реалістичний напрям у філософії і науці набуває значного поширення у Візантії, виявляючи в багатьох аспектах спільність із західноєвропейським гуманізмом.

Візантійська богословська та аскетична література багато в чому визначила склад та спрямованість мислення в Київській Русі.

Найбільше це виявилось у виборі православної релігії на Русі та введенні князем Володимиром християнства (X ст.).

Основні напрями середньовічної філософії (номіналізм та реалізм). Однією з особливостей середньовічної філософії є боротьба між *реалістами та номіналістами*. Слід зазначити, що реалізм у його середньовічному розумінні не має нічого спільного з сучасним значенням цього терміна. *Реалізм* — це вчення, згідно з яким об'єктивна реальність (буття) існує у вигляді лише загальних понять, або *універсалій*. Згідно з ученням реалістів, універсалії існують раніше від речей і незалежно від речей, являючи собою думки та ідеї божественного розуму. І тільки завдяки цьому людський розум має змогу пізнати сутність речей, бо ця сутність є не що інше, як загальне поняття. Зрозуміло, що для реалістів (Ансельм Кентерберійський (1033—1109 рр.) та ін.) пізнання можливе лише за допомогою розуму, який має божественну природу.

Номіналізм. Термін «номіналізм» походить від латинського слова «*nomen*», що означає «ім'я». На противагу середньовічному реалізмові, номіналісти вважали, що реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття (т. зв. універсалії) — лише назви, знаки або імена, породжені людським мисленням. Основними представниками цього напрямку були: Д. Скот, І. Росцелін, У. Оккам.

Крайні номіналісти, до яких належав *Росцелін (XI—XII ст.)*, обґрунтовували думку про те, що загальні поняття — це тільки звуки людського голосу; реально існує лише одиничне, а загальне — це ілюзія, яка може існувати лише в людському розумі.

Слід зазначити, що полеміка між реалізмом і номіналізмом почалася із суто теологічної проблеми про характер реальності «святої трійці».

Реалізм наполягав на істотності, реальності, єдності триєдиного бога. Номіналізм же справді реальними вважав «лики» (іпостасі) трійці. Проте «проблема трійці» була лише зовнішньою формою, так би мовити, «офіційним приводом», який в умовах середньовіччя мусив бути теологічного плану. Справжня проблема, що стала предметом гострої полеміки, була цілком філософською проблемою статусу реальності категорій *загального і окремого*.

Реалісти, говорячи про єдність «божественної трійці», обґрунтовували, по суті, об'єктивно-ідеалістичну тезу про незалежне від матеріально-чуттєвого світу існування ідеального (загальних

понять, універсальї). Щодо номіналістів, то вони, обґрунтовуючи реальність трійці, відстоювали реальне існування одиничного, окремих речей і явищ. Зрештою це і приводило номіналізм до матеріалістичної тези про об'єктивну реальність матеріально-чуттєвого світу, що виступав у вигляді суми окремих речей.

Фома Аквінський (1125/26—1274 рр.) — один з найвидатніших представників середньовічної філософії, учень знаменитого теолога, філософа і природознавця Альберта Великого. Як і його вчитель, Фома Аквінський намагався обґрунтувати основні принципи християнської теології, спираючись на вчення Аристотеля. При цьому вчення Аристотеля було пристосоване таким чином, щоб воно не вступало у протиріччя з догматами церкви.

Вчення про буття. Під буттям Фома Аквінський розуміє християнського бога, який актом своєї волі створив світ і речі, що в ньому існують. З точки зору Ф. Аквінського існує *чотири рівні* буття.

Найнижчий рівень буття визначає зовнішню визначеність речей, сюди відносяться неорганічні стихії та мінерали.

На *наступному рівні* перебуває форма, яка являє собою кінцеву причину речей, тому їй притаманна доцільність, яку ще Аристотель назвав «рослинною душею» — це рослини.

Третій рівень — тварини. На всіх трьох рівнях форма по-різному входить у матерію. На *четвертому рівні* форма вже не залежить від матерії. Це дух, або розум, розумна душа, найвища із створеного сущого. Внаслідок того, що душа не пов'язана з тілом, вона не гине зі смертю тіла. Тому розумна душа, за Фомою Аквінським, наречена «самосущою». На відміну від неї, душі тварин не є самосущими і гинуть разом із загибеллю тіла. Великого значення надавав Фома Аквінський розуму.

Розум, за його розумінням, є найвища здібність, якою наділена людина, а тому вона здатна розрізняти добро і зло. Практичний розум — це воля, що спрямована не на пізнання, а на діяльність, яка керує людськими вчинками і поведінкою.

Вчення про людину. Це вчення Фоми Аквінського ґрунтується на уявленні про єдність душі і тіла в кожній особі. Душа нематеріальна і не субстанціальна, вона отримує свою завершеність тільки через зв'язки з тілом. Особистість для Фоми Аквінського є найбагатішою в усій розумній природі. За Фомою, розум вищий від волі, але любов до Бога набагато важливіша за пізнання його.

Середньовічна філософія увійшла в історію філософської думки під назвою *схоластики*. Головна ознака схоластики полягає у тому, що вона свідомо розглядає себе як науку, поставлену на службу теології, як служницю теології. Проте, незважаючи на її абстрактну обмеженість та апологетизм, вона зробила крок вперед у розробці логіко-гносеологічної та етичної проблематики, яка є досить актуальною для сьогодення (наприклад, вчення про духовний світ людини).

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ:

1. Світогляди античності та європейського середньовіччя.
2. Етапи розвитку філософії Середньовіччя в Західній Європі.
3. Апологетики і патристика у формуванні середньовічної філософії.
4. Сутність позицій реалізму в схоластичній філософії.
5. Відмінність номіналізму від реалізму
6. Основні положення філософії Томи Аквінського.
7. Філософія Реформації.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ:

1. История философии: Запад — Россия — Восток. Книга вторая: Философия XV—XIX вв.: Учеб. для студентов вузов / Под ред. Н. В. Мотрошиловой. — М.: Греко-латинский кабинет, 1996.
2. Філософія: Підруч. / Г.А.Заїченко, В.М.Сагатовський, І.І.Кальний та ін. / За ред. Г. А. Заїченка та ін. — К.: Вища шк., 1995. — Розділ 2, § 3.
3. Філософія. Курс лекцій. — К.: Либідь, 1994. — Лекції 4, 5.
4. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. — М.: Высш. шк., 1991.
5. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры. - М., 1984.
6. Гуревич А.Я. Средневековый мир. - М., 1990.
7. Гуревич И. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. - М., 1989.
8. Гуревич А. «Жизнь после жизни», или Нечто о современности и Средневековье (Проблемы социальной психологии) // Знание - сила. - 1990. - № 11. - С. 55-62.

9. История Средних веков / Под ред. Косминского Н.Н., Сказкина А.Ю.. - М., 1986.
10. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії: Навч. пос. - Львів, 2001.
11. Ле Гофф, Ж. Цивилізація середньовічного Запада. - М., 1992.
12. Роменець В.А. Історія психології Стародавнього світу і Середніх віків. - К., 1983.
13. Рутенбург Н. Италия и Европа накануне Нового времени. - Л., 1974.
14. Смирнов Г.С. Задачник по истории Средних веков. - М., 1995.

ТЕМА 2: НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ. ДІАЛЕКТИКА ЯК ВЧЕННЯ ПРО РОЗВИТОК ТА ЗАГАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК

Рекомендації: Наприкінці XVIII—першій половині XIX ст. бурхливий розвиток філософії відбувався в Німеччині. Специфіка і суперечливість соціально-економічного та історичного розвитку Німеччини цього часу знайшли свій вияв у німецькій суспільній думці взагалі і в філософії зокрема. Філософія розвивалась в умовах країни, де буржуазні перетворення запізнилися. Німецька буржуазія, налякана першими європейськими буржуазними революціями, з одного боку, часто йшла на компроміс зі своїм феодальним дворянством, а з іншого — об'єктивно була зацікавлена в швидкому розвитку капіталізму, продуктивних сил, виробництва. Якщо, наприклад, у Франції революції передували розвиток матеріалізму, то в Німеччині переважала ідеалістична філософія. *Німецька класична філософія* представлена такими філософами: І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, Л. Фейєрбах.

Теорія пізнання та етичні погляди І.Канта. Фундатором німецької класичної філософії був *Іммануїл Кант (1724—1804 рр.)*. Його теоретична діяльність поділяється на два періоди. *Перший період* закінчується 60-ми роками XVIII ст. У цей час Кант займався переважно природничими проблемами, серед яких найбільш відомою в науці є його гіпотеза про виникнення Сонячної системи з величезної газової туманності. В загальній формі він стверджував діалектичну думку про те, що природа має свою історію в часі, відкидав ідею

першого поштовху, тобто в цей період у філософії Канта переважали матеріалістичні позиції.

З 70-х років починається *другий, так званий «критичний» період*, коли у філософії Канта ми знайдемо і дуалізм, і агностицизм, і ідеалізм. Основні твори цього періоду: «Критика чистого розуму» (1781 р.), «Пролегомени» (1783 р.), «Критика практичного розуму» (1788 р.).

У *центрі філософії* Канта стоять проблеми теорії пізнання. Основне, чим відрізняється підхід Канта до вирішення цих проблем, порівняно з попередніми представниками різних філософських систем, полягає в тому, що він здійснив *перехід від метафізики субстанції до теорії суб'єкта*. Головне, за Кантом, не вивчення речей самих по собі, а дослідження самої пізнавальної діяльності людини. Перш ніж пізнавати світ, вважає Кант, потрібно пізнати своє пізнання, встановити його межі і можливості. Це був великий поворот філософії до людини.

Кант вважає, що людський розум пізнає не «речі в собі», а явища речей, результат їхньої дії на органи відчуттів людини. «Речі в собі» стають явищем завдяки апіорним формам споглядання (простір— час) та *апіорним формам мислення* (якість, кількість, причинність, реальність та ін.), тобто таким формам, які мають позадосвідне походження. Наступна сходинка пізнання — це розум, який, за Кантом, завершує мислення і при цьому, не створюючи нічого нового, він заплутується у невирішених протиріччях — так званих «антиноміях» чистого розуму. Кант вважає, що таких антиномій чотири, але вирішити їх неможливо, оскільки кожну з тез, що складають антиномії, можна однаково логічно довести або спростувати. У своєму вченні про антиномії людського розуму Кант упритул підійшов до розробки діалектичної логіки, де протиріччя виступають як необхідна умова розвитку знання.

У філософії Канта поєднані матеріалізм (визнання об'єктивного існування «речей у собі») та ідеалізм (твердження про апіорні форми споглядання і розсудку) з агностицизмом (заперечення пізнання об'єктивної дійсності). Це своєрідний компроміс між матеріалізмом та ідеалізмом.

Дуже глибокі думки висловлює Кант і в інших сферах, зокрема в галузі етики. Він багато пише про людину як частину природи, про людину як кінцеву мету пізнання, а не як засіб для будь-яких цілей,

тобто визнає самоцінність людини. Кант ставив питання про співвідношення понять «людина» і «особистість». Відомий Кант і як творець вчення про надісторичну, незалежну від умов життя, загальну для всіх людей мораль. Він створив учення про так званий категоричний імператив (закон, повеління), що існує в свідомості людей як Вічний ідеал поведінки. Наявність такого імперативу надає людині свободу і разом з тим в сукупності створює всезагальний моральний закон для суспільства.

Об'єктивний ідеалізм Г. Гегеля. Діалектика та принципи історизму. Суперечність між методом та системою. *Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель (1770—1831 рр.).* Якщо в цілому характеризувати філософію Гегеля, то потрібно сказати, що це найвідоміший філософ об'єктивного ідеалізму, який у рамках своєї об'єктивно-ідеалістичної системи глибоко і всебічно розробив *теорію діалектики*. Він зробив спробу побудувати теоретичну систему, яка повинна була остаточно вирішити проблему тотожності мислення і буття. Основні праці: «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук», «Феноменологія духу», «Філософія права», «Філософія історії» та ін. У коло його інтересів входили всі сфери життя — природа, людина, її свобода, закономірності суспільного життя, логіка, право тощо.

Заслуга Гегеля також у тому, що він весь природний, історичний і духовний світ уперше подав у вигляді процесу, тобто у вигляді руху, змін, у перетвореннях, у розвитку. Але цей універсальний процес він відобразив своєрідно — ідеалістично. Гегель вважав, що об'єктивно, незалежно від нас існує абсолютний Дух, як самостійна, універсальна, духовна субстанція світу. Цей абсолютний Дух, абсолютна ідея чи розум, постійно розвиваючись, на певному його етапі породжує, «відпускає з себе своє інше» — природу, яка, в свою чергу, розвиваючись, породжує «суб'єктивний» Дух — людину, мистецтво, релігію і найвищий прояв цього духу — філософію. Обґрунтовуючи ідею розвитку, Гегель сформулював основні закони діалектики, показав діалектику процесу пізнання, довів, що істина є процесом. Розробляючи філософію історії, Гегель перший підкреслив, що основною проблемою вивчення соціального буття людини є вивчення діалектики *суб'єктивності* побажань кожної окремої людини і об'єктивності, закономірності створюваної людьми системи суспільних відносин. Гегель критикував розуміння свободи

як відсутність всіляких перепон. Таке розуміння свободи є «свободою порожнечі», говорив він. Гегель підходить до формули свободи як «пізнаної необхідності». Основне протиріччя філософії Гегеля — *протиріччя між діалектичним методом і метафізичною системою*. Непослідовність його діалектики полягає в тому, що вся вона була звернена в минуле і не поширювалась на пояснення сучасного і майбутнього. Гегель скрізь установив абсолютні межі розвитку: в логіці такою межею є абсолютна істина; у природі — людський дух; у філософії права -конституційна монархія; в історії філософії - його власна філософська система. Гегель вважав, що розвиток історії завершується, досягши рівня Пруської імперії, після чого історія вже не розвивається в просторі і часі. Відтак, філософія Гегеля була консервативною, вона не давала перспектив для необхідності появи нових формацій, і через це класики марксизму назвали її «кінцем німецької класичної філософії».

Антропологічний матеріалізм та психологічний аналіз сутності релігії Л. Фейєрбаха. Глибоким критиком ідеалістичної системи Гегеля став *Л. Фейєрбах (1804—1872pp.)*, його сучасник, учень, який не став послідовником свого вчителя. З Л. Фейєрбаха починається період нового злету, піднесення матеріалізму. У світі немає нічого, крім природи, вона ніким не створена і є причиною самої себе. Природа є також основою походження людини, а релігія — це хибна, перекручена свідомість. Він не просто відкидав релігію з порогу, як це робили багато його попередників, а дав психологічний аналіз її існування. Такі думки Фейєрбаха — це ніби справжній матеріалізм і атеїзм. Але його філософія не була послідовно матеріалістичною. В розумінні природи Фейєрбах — матеріаліст, а в розумінні історії людства — ідеаліст.

Великі зміни в історії суспільства, вважав філософ, пояснюються змінами форм релігії. Будучи глибоким критиком релігії, що існувала на той час, Фейєрбах намагався створити свою нову релігію, в якій замість культу Бога буде панувати культ людини і любові. Крім цього, матеріалізму Фейєрбаха були притаманні такі риси, як метафізичність, механіцизм, він мав споглядальний характер. У центрі філософії Фейєрбаха стояла людина, тому його філософія була *антропологічною* і глибоко *гуманістичною*. Але людину він розумів однобоко, тільки як частину природи, як біологічну істоту, яка повністю залежить від

природи, «панує» над природою «шляхом покори її», в той час як її слід розглядати як єдність біологічного і соціокультурного.

Суб'єктивний ідеалізм та діалектика у філософії Й. Фіхте. *Й.Фіхте (1762—1814pp.)*. Спираючись на суб'єктивно-ідеалістичний принцип тотожності буття і мислення, приписуючи здатність до руху тільки духу, Фіхте характеризує процес його саморозвитку у вигляді боротьби протилежностей, що перебувають в єдності суб'єкта (Я) і об'єкта (не-Я). Взаємодія цих протилежностей, вважає Фіхте, є джерелом розвитку, завдяки якому розгортається все багатство, різноманітність світу.

Із системи Фіхте повністю випадає матеріальна дійсність. Але серед суб'єктивно-ідеалістичних міркувань Фіхте дуже цінною була ідея про те, що розвиток відбувається через взаємодію протилежностей. Це був важливий крок у розробці діалектичної ідеї про джерело розвитку.

«Філософія тотожності» законів природи і мислення Ф. Шеллінга. Суб'єктивний ідеалізм Фіхте був нездатним пояснити явища природи та суспільного життя, практичної діяльності людини. Спробою його критичного осмислення стала так звана об'єктивно-ідеалістична філософія тотожності, основоположником якої був *Ф.Шеллінг (1775—1854pp.)*. Цінним у філософії Шеллінга було те, що, виходячи з теорії тотожності, він наполягав на пріоритеті природи щодо вічно існуючого протиріччя «Я і середовище», показав діалектичний розвиток єдиної природи й існування єдності живої і неживої природи. Намагаючись узагальнити досягнення наукових знань свого часу, Шеллінг вирішував проблему знаходження *вихідного начала*, яке, на його думку, повинно бути вищим від суб'єкта, природи і духу, з якого виводилось би як перше, так і друге. За таке першоначало Шеллінг приймає *субстанцію*, деякий абсолютизм, що виступає у вигляді *абсолютного розуму*, існує одночасно як суб'єкт-об'єкт, як абсолютна єдність духовного і природного. Але він не знаходить відповіді на питання про те, який саме механізм виникнення із абсолюту конкретних кінцевих речей. Звичайно, Шеллінг висунув плідну ідею про першооснову як принцип вирішення всіх теоретичних ускладнень, але він не зміг дати відповіді на багато питань, за розв'язання яких узявся Гегель.

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ:

- 1.З'ясуйте роль і місце німецької класичної філософії в історії філософії.
- 2.Розкрийте основні принципи теорії пізнання І. Канта, її позитивні сторони і недоліки.
- 3.Проаналізуйте гуманізм та етичні погляди І. Канта та їх історичне значення. У чому полягає суть категоричного імперативу?
- 4.Дайте характеристику філософії Гегеля. Розкрийте діалектику та принцип історизму в філософії Гегеля.
- 5.Покажіть суперечність між методом і системою філософії Гегеля, як її слід подолати.
- 6.У чому полягає суть і обмеженість антропологічного матеріалізму Л. Фейєрбаха?
- 7.Які були погляди Л. Фейєрбаха на релігію? У чому полягає суть і значення її психологічного аналізу?
- 8.Дайте характеристику і розкрийте суть філософії Й. Фіхте. Розкрийте діалектику співвідношення «Я і не-Я».
- 9.Розкрийте суть філософії Ф. Шеллінга. Покажіть, чим вона відрізняється від філософії Й. Фіхте.
- 10.У чому полягає суть «теорії тотожності» законів природи і мислення у філософії Ф. Шеллінга? Покажіть пріоритетний характер природи в системі «Я — середовище». Яка діалектика її розвитку?

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. - М.: Высшая школа, 1986.
2. Нарский И.С. Западно-европейская философия XIX века. М.:Высшая школа, 1976.
1. Гегель Г. Наука логики: в 3 т. - М.: Мысль, 1970. - Т. 1.
2. Фейербах Л. Основные положения философии будущего: избр. философ. произв.: в 2 т. - М., 1995. - Т. 1.
3. Кант И. Пролегомены ко всякой будущей метафизике //Соч.: Вбт.-М., 1985.
4. Булатов М.О. Німецька класична філософія. Ч. 1. Кант. Фіхте. Шеллінг. -К.: Стилос, 2003.

ТЕМА 3: ВІТЧИЗНЯНА ФІЛОСОФІЯ

Рекомендації

Особливості формування філософської думки в культурі Київської Русі. Філософські, етичні та соціально-політичні ідеї в поглядах Іларіона, Володимира Мономаха, Кирила Туровського та ін. У сучасній літературі найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою початок історії вітчизняної думки ведеться з X-XII ст., тобто періоду формування могутньої держави – Київської Русі. Дві важливі обставини радикальним чином вплинули на своєрідність цього процесу - проникнення християнства в культуру Київської Русі, яке прийшло на зміну давньослов'янському міфологічному пантеону на чолі з Перуном та засвоєння греко-римської і візантійської філософської думки. Загальна спрямованість філософської думки в культурі Київської Русі визначалась суворими ідеологічними та політичними завданнями побудови міцної централізованої держави. Завдяки перекладу, зокрема окремих біблійних книг, текстів отців церкви, уривків текстів античних та елліністичних авторів, відбувався творчий процес засвоєння важливих світоглядних ідей, формувалися підходи до розуміння світу, його пізнання. Слід звернути увагу на значення творів сирійця *Іоана Дамаскіна* для розвитку вітчизняної філософії, його визначення філософії, яке обґрунтовує думку: філософія є любов'ю до мудрості, істина ж мудрості є Бог. Отже, любов до Бога є істинною філософією.

Провідне місце за своїм світоглядним і філософським значенням належить твору київського *митрополита Іларіона* «Слово про Закон і Благодать», написаного в період князівства Ярослава Мудрого, відомого своїми культурними і просвітницькими починаннями. Цей твір водночас є пам'яткою красномовної культури, публіцистики, моральної проповіді. Він складається з трьох частин, у яких зіставляються Закон і Благодать, описується поширення християнства на Русі і висловлюється подяка князю та його сину Ярославу. Перша частина є своєрідним «Філософсько-історичним вступом», що витлумачує смисл світової історії.

Аналіз першого питання цієї теми неможливий без звернення до літописних джерел, зокрема знаменитої «Повісті минулих літ» ченця Києво-Печерського монастиря *Нестора*, через яку проходить ідея єдності руських земель, засуджується князівська міжусобна боротьба,

обґрунтовується необхідність згуртування всіх сил перед зовнішніми ворогами. Цікаво відзначити, що монах не тільки ретельно, з хронологічною послідовністю описує події, які відбувалися рік у рік, але й моралізує з приводу злочасних подій, вбачаючи в них кару божу за людські гріхи.

Для філософської традиції Київської Русі характерною є етична спрямованість, яка виразно звучить у «Повчанні» видатного державного діяча і мислителя князя *Володимира Мономаха*. Мономах дає своєрідну настанову володарю держави, суть якої полягає в тому, що разом з отриманням влади зростає міра відповідальності, що моральний обов'язок князя - завжди залишатись справедливим. Мірою справедливості є знання. Отже, володар повинен вміти все, бо інакше він стане залежним від інших. У творі Мономаха виразно звучить принципово нова думка про світську роль держави, роль загальногромадської справи, незалежної від церкви. У настанові Мономаха досить чітко вимальовується думка про індивідуальну відповідальність особистості перед суспільством і Богом, стверджується перевага добра над злом. Настанови Мономаха значною мірою звернені до душі, моралі особи, яка повинна мати страх божий у серці, пам'ятати про тяжкість гріха, творити добро і справедливість.

Златоустом, що прославив себе красномовністю, називали в Київській Русі *Кирила Туровського* (близько 1130—1182 рр.), єпископа з Турова. Його проповіді, звернені до людини, характеризуються яскравістю стилю і мови, символічністю й оригінальністю думки. Його знаменита притча про сліпого і кульгавого розкриває ідею єдності морально чистої душі і здорового людського тіла. Сліпець і кульгавий - це алегоричне тлумачення людських вад душі і тіла, які, об'єднуючись, творять зло. Але ця притча виходить далеко за межі моралі і поведінки особистості, оскільки єпископ князівства Туровського ганьбить політику, що базується на обмані і злочині. Звідси впливає постійна, як рефрен у пізній вітчизняній філософській думці, *ідея боротьби добра і зла*, що визначають смисл людської історії. Кирило Туровський виступає не тільки як мораліст, а й як хороший психолог, що вміє зачепити людей за живе, закликаючи приборкати людську гординю, звільнитись від вад, знайти душевний спокій.

Києво-Могилянська академія, її просвітницький вплив на філософську думку українського, російського та інших народів. Визначну роль у духовному відродженні українського народу відіграла Києво-Могилянська академія, що була заснована в 1632 р. Тривалий час Академія була осередком професійної діяльності в галузі науки і філософії не тільки в Україні, вона задовольняла освітні потреби Росії, Білорусії. Особливе значення мало вивчення мов, що відкривало доступ до ознайомлення мовою оригіналу праць грецьких, римських авторів. Найпопулярнішим предметом серед студентів була риторика, яка формувала високу культуру логічного мислення. Філософія вивчалась 2—3 роки, причому професори використовували в своїх лекціях ідеї найвидатніших мислителів як античності, Середньовіччя, так і Нового часу. Серед діячів Академії XVII—XVIII ст. провідне місце в розвитку філософської думки посідали Й.Кононович-Горбацький, І.Гізель, І.Галятовський, С.Яворський, Г.Бужинський, Ф.Прокопович, Л.Барановський та ін.

Феофан Прокопович (1677—1736 рр.) - це один з найбільш яскравих діячів Академії, професор і ректор, який перебував у тісних стосунках з Петром I. Він мав значний вплив на формування філософських і суспільно-політичних поглядів А. Кантемира, М. Ломоносова. Діяльність Прокоповича в Академії позначилась на рівні організації й викладання більшості предметів. І хоч за своїми поглядами він був ідеалістом релігійного гатунку, проте велику увагу приділяв природознавству, математиці, викладав ідеї, які не збігались з християнським віровченням.

Прокопович зближує і отожднює бога з природою. «Під природою, - пише він у філософському курсі «Натурфілософія», - розумію Бога». Повне визначення природи збігається з Богом відносно природних речей, у яких він неодмінно існує і які він рухає. З цього випливає, що це визначення не тільки природи, але воно, зрозуміло, стосується матерії і форми. Прокопович стверджує, що ні матерія, ні форма, взяті окремо, не є тілом або субстанцією. Тільки поєднуючись, вони утворюють тіло, яке є їх єдністю, завершеністю. Реально матерія і форма існують лише в цій єдності, а її поділ можливий тільки в абстракції. Ці погляди, які поділяли інші професори, протистояли поглядам томістів і були близькими до позицій філософів епохи Відродження. Критика поглядів томістів проводиться у двох напрямках: по-перше, Прокопович не погоджується

з роз'єднанням сутності (essentia) і існування (existentia), вважаючи їх єдиними і неподільними; по-друге, заперечує те, що матерія бере свій початок від форми. Він виходить з думки, що сутність не може існувати без того, суттю чого вона є. Сутність і існування становлять визначеність природного тіла і невіддільні від нього та одне від одного. Критика томізму, спрямована проти применшення значення матерії, проти схоластики, віддзеркалювала потреби боротьби проти унії та католицизму.

Прогресивні погляди Прокоповича пов'язані з розвитком природознавства і, хоч вони набули пантеїстичної форми, проте мають велике світоглядне значення. Формулювання М. В. Ломоносовим законів збереження матерії і руху виникло саме завдяки ідеям Прокоповича.

Своєрідні погляди розвивав Феофан Прокопович на живе. Він писав, що все живе має принаймні три властивості: вегетативність, яка включає живлення, ріст, розмноження (притаманна рослинам, тваринам і людині), чуттєвість, яка є у тварин і людини, та розумність, яка властива тільки людині. Звідси він розвиває погляди на процес пізнання, які зближують його з Локком, оскільки стверджує, що «кольори, смак, запахи не можна віднести до першочергових властивостей». Разом з тим він відхиляє принцип «вроджених» знань.

Цікаві суспільно-політичні та етичні погляди мислителя, зокрема його ідеї про людське щастя, яке досягається лише із задоволенням духовних і тілесних потреб людини. В основі етичної концепції лежить розуміння людини як вершини макрокосму. Розвиваючи гуманістичні ідеї, Прокопович звеличував і реабілітував у людині те, що принижувалось середньовічним теологічним світоглядом: свободу людського розуму, красу тіла і почуттів. Він заперечував, що тіло людини є лише джерелом гріха і зла, оскільки від природи воно добре і прекрасне.

«Філософія серця» Григорія Сковороди. *Григорій Савич Сковорода (1722—1794pp.)* - видатний філософ, поет, просвітитель-гуманіст, який здобув освіту в Києво-Могилянській академії. Його філософські твори можна поділити на чотири цикли. До першого належить праця «Наркіс. Розглагол о том: Узнай себе» та інші, де мислитель стверджує, що людина невіддільна від природи, спільна з нею за своєю натурою, а тому пізнання людини є водночас і пізнанням природи. Другий цикл, до якого входить декілька праць, зокрема

«Дружня розмова про душевний світ», подає вчення про людину, щастя і мораль. У центрі циклу стоїть принцип так званої «спорідненої» («сродної») праці, найповнішого розкриття здібностей людини. В третьому циклі («Ікона Алквіадська» та ін.) Сковорода узагальнює думки про духовний світ (світ символів), загальний ідеал життя. Четвертий цикл («Сварка архістратиґа Михайла з Сатаною про те, чи легко бути благим») визначає те, з чим повинна боротися справжня людина. Останній твір Сковороди - «Діалог. Ім'я йому - Потоп зміїний» формулює основну доктрину про три світи: «макрокосм» — Всесвіт, «мікрокосм» — людину та світ символів - Біблію, а також вчення про дві натури. Кожен світ складається з двох натур: «видимої» і «невидимої». «Видимая натура называется тварь, а невидимая - Бог».

За Сковородою, Бог і природа - єдине ціле. Це дві натури одного Всесвіту. Матеріальне змінюється, людина сприймає його органами відчуттів. Сама по собі фізична натура - «мертва стихія», вона піддається руйнуванню і переходить з одного стану в інший. Таким чином, Сковорода близько підходить до поняття про незнищуваність матерії, неперервність її руху. Незважаючи на суттєві матеріалістичні та діалектичні моменти світогляду мислителя, його філософію не можна тлумачити однозначно як матеріалістичну. Пантеїзм доповнюється своєрідним поглядом на реальність навколишнього світу, його предмети і явища. Явища - це видима тлінь, «одяг», який постійно змінюється і оновлюється, за ним ніби ховається сутність, яку він називає вічністю. Визнаючи мінливість зовнішньої природи, мислитель утверджував ідею вічності внутрішньої натури, яку ототожнював з Богом як початком і причиною, що визначає закономірність розвитку всього сущого. Тут в душі неоплатонізму розкрито співвідношення духовного і матеріального.

Вивчення праць Сковороди дає розуміння того, що в центрі його світогляду перебуває людина, її духовний світ, її щастя. Багато наук вивчає природу і приносить користь людям для задоволення їхніх тілесних потреб, але не тілесне, не матеріальне є головним у світі і в людині. Тому науки про матеріальний світ навчають головного - як бути щасливим. Хто хоче бути щасливим, той насамперед повинен пізнати самого себе, тобто внутрішню сутність, свою духовність, або своє серце. Людина, яка не пізнала себе, не може обрати відповідно до своєї природи сферу діяльності, отже, не може бути щасливою. Власна ж природа людини не вибирається, вона - від Бога. Отже, у кожної людини своя природа, яку не можна змінити, її можна лише пізнати і обрати такий

життєвий шлях, який співзвучний її серцю, тобто внутрішньому духовному світу. Звідси вчення Сковороди про «сродну» працю, його інтерес до вчення тих Філософів, у яких етика має велике значення.

«*Філософія серця*», вчення про «сродну» працю, безумовно, мали дещо утопічний характер у період поневолення українського козацтва, приниження гідності людини, яка перебувала у повній залежності від пана. Годі й думати про те, що проста людина вільно обирала рід професійних занять, які приносили б їй радість, задоволення і натхнення. Кріпацтво і «сродна» праця несумісні. Сковорода бачив, що у суспільстві панують гноблення людини, несправедливість, що керівною, рушійною силою людських вчинків є матеріальний інтерес, гонитва за наживою. Цінять не того, хто живе за правдою і совістю, а того, хто обдурює, займається шахрайством, як кажуть, «вміє жити». Але саме ці ідеї Сковороди розкривають гуманізм його поглядів, їх непересічний характер, їх життєву силу і значення для сьогодення.

Треба звернути увагу на ставлення Сковороди до Біблії, так званого світу символів. Вивчення цього аспекту творчої спадщини великого українського мислителя додає нових елементів в оцінку його життєвого шляху і поглядів.

Проблема людини та нації у творчості Кирило-Мефодіївського товариства. Філософські погляди Т. Шевченка. *Визначну роль у суспільно-політичному житті України зіграло Кирило-Мефодіївське товариство — таємна антикріпосницька організація, що була створена в Києві в січні 1846р. Його засновниками були М.Костомаров, В.Білозерський, П.Куліш. У квітні до нього вступив Т.Шевченко. Члени товариства різнилися своїми поглядами, але одностайні були щодо необхідності ліквідації кріпосництва, національного визволення українського народу. В програмних документах «Статут і правила товариства», а також у «Книзі буття українського народу» розвивались ідеї щодо самобутності українців, необхідності встановлення справедливого суспільного ладу, де всі люди будуть рівними, а земля буде власністю народу. Ліберальне крило товариства, на противагу радикалам, не вважало за можливе революційні дії проти царизму, просвітники наполягали на необхідності йти в народ, до селян, пропагувати ідеї народного правління. Царський уряд жорстоко розправився з товариством у 1847р.*

Т.Г.Шевченко (1814—1861рр.) - видатний український поет, художник, мислитель, революційний демократ, творчість якого має

величезне значення для становлення і розвитку духовності українського народу. У творах великого Кобзаря простежується еволюція його поглядів. Поетична творчість Шевченка відображала думи і сподівання українського народу, являла собою певною мірою прапор класової і національно-визвольної боротьби. Кріпацтво і самодержавство він вважав основною причиною соціальних і економічних проблем у Російській імперії. Протягом усього свого життя він був непримиренним противником царизму, національного і соціального гноблення, рішуче відстоював почуття національної гідності, боровся за національну свободу. Поет високо цінував волелюбний дух українського народу, уособленням якого вважав Запорізьку Січ. Ідея свободи - центральна в його творчості.

Оригінальні погляди Шевченка, що стосуються проблем соціального прогресу, пов'язаного з прогресом техніки, промисловості. Філософські погляди поета дуже складні. В центрі його уваги перебуває насамперед людина, її багатий духовний світ, її свобода, щастя і доля. Елементи матеріалізму переплітаються з ідеалізмом, звернення до бога - з критикою релігії. Шевченко відіграв величезну роль у розвитку української літератури і мистецтва, в поширенні революційно-демократичної ідеології в Україні.

«Філософія серця» П.Юркевича та його ставлення до матеріалізму Л. Фейєрбаха та М. Чернишевського. Відомим філософом другої половини XIXст. був *П.Юркевич (1827-1874pp.)*, професор Київської духовної академії. У 1860р. він опублікував статтю «З науки про людський дух», де виступив проти матеріалізму Л.Фейєрбаха та М.Чернишевського. Юркевича не задовольняла не тільки матеріалістична, а й ідеалістична філософія, він критикує діалектику Гегеля. У його філософській системі провідною фігурою є індивідуальна особа, суть якої становить не розум, а серце. Оскільки в основі світу лежить божественна мета, яку здійснюють люди, то вона може бути пізнана не головою, а серцем. Між мозком і духовною діяльністю, вважав Юркевич, існує не причинний зв'язок, а лише ідеальний, «доцільний», в основі якого лежить духовна суть. Юркевич вважає неможливим, щоб свідомість походила з матерії. Таким чином, він активно виступає проти матеріалізму взагалі, стверджуючи, що останній неспроможний зрозуміти суть свідомості, руху і відтворити правильну картину світу.

Отже, філософські погляди Юркевича можна охарактеризувати як теологічний ідеалізм. Біблію він вважає єдиним шляхом до знання. Істину ми маємо, пише філософ, в біблійному вченні про серце, де зосереджується духовне життя людини.

«Філософія серця» та її вплив на формування філософських концепцій В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Франка, П. Флоренського, В. І. Вернадського. Філософські погляди Юркевича, який пізніше викладав у Московському університеті, мали значний вплив на формування поглядів російських філософів. Так, *В.С.Соловйов (1853-1900pp.)*- представник об'єктивного ідеалізму, засновник так званої «філософії всеєдності». Головна його праця - «Виправдання добра». Надзвичайно складна філософська система Соловйова складається з трьох частин - вчення про моральність, про знання, про красу.

Прагнучи поєднати в одне ціле філософію, науку і теологію, Соловйов наслідує ідеї платонізму - «царство вічних ідей», яке є інше буття Бога. Природа є породженням «світової душі», результатом гріхопадіння, відходу від Бога. Людина пов'язана з двома світами - природним і божественним, з першого вона вийшла, до другого прагне. Ідеальним втіленням Бога у людині є Христос. Завдання християнської релігії полягає в об'єднанні світу в боголюбстві. Творений, гріховний світ, що «відпав» від Бога, еволюційним шляхом знову збирається в єдине ціле, він проходить кілька ступенів: мінеральне царство, рослинне царство, тваринне царство, людське царство, божественне царство. Існує, таким чином, світовий прогрес, єдність Всесвіту, його прагнення до Бога - відродження всеєдності. Привертають увагу моральні погляди цього християнського філософа, зокрема його твердження, що стимулом до морального способу життя є впевненість людини у розумній підставі свого існування. Моральна людина живе заради того, щоб творити добро.

М.О.Бердяєв (1874-1948pp.) - представник київської філософської школи, в подальшому видатний російський мислитель, що справив великий вплив на розвиток філософії сучасного екзистенціалізму та персоналізму. Основні праці - «Зміст творчості», «Філософія вільного духу» та ін. Філософська концепція Бердяєва базується на визнанні свободи головною цінністю, поряд з цінністю людини, її творчості. Власне, у творчості Бердяєв і бачить смисл свободи, так би мовити, «прорив за межі повсякденного буття», у невідоме. Генеза свободи

складає три ступені. Перший - коли сама можливість свободи закладена Бердяєвим в існуванні «добуттєвої основи буття», ірраціонального хаосу, що передує Богу і природі. Цей первісний хаос абсолютно вільний, не має ніяких перешкод для своєї діяльності. З нього виходить Бог, який творить природу і людину. Таким чином, Бердяєв малює космічну систему творіння, систему, в якій людина ніби приречена за своїм походженням на роль творця. *Другий ступінь* свободи Бердяєв пов'язує з існуванням людини, її діяльністю. Основний зміст діяльності людини Бердяєв вбачає у творчості. Людина фактично творить з нічого. Творчість нічим не зумовлена, вона вільна за своєю суттю. Мислитель розмірковує над проблемами цивілізації ХХ століття, бачить у ній великий розрив між цілями і наслідками людської діяльності, бачить кризу гуманізму. Технічна цивілізація поневолює людину, розриває її цілісність. Третій ступінь свободи Бердяєв пов'язує з майбутнім людства, яке не піде ні капіталістичним, ні соціалістичним шляхом. Його ідеал — вільне суспільство, збудоване на християнській ідеології і моралі, об'єднання вільних трударів. Це буде суспільство, роль держави в якому зведеться до мінімуму, де не буде експлуатації людини людиною.

С. Франк (1877-1950pp.) - російський релігійний філософ і психолог, професор Московського і Саратовського університетів, що, як і Бердяєв, був висланий з Росії у 1922р. Основний мотив його поглядів - прагнення примирити раціональну думку і релігійну віру. Він сприйняв деякі ідеї В. Соловйова, зокрема концепцію «всеседності», йому також притаманні елементи інтуїтивізму. Пізнання здійснюється в процесі самозаглиблення особистості, через її духовний світ.

Цікаві погляди іншого послідовника Соловйова *П.Флоренського (1882-1943pp.)* - російського релігійного філософа, який намагався створити систему первісних духовно-матеріальних структур, відповідно до яких формуються різні сфери дійсності, сфери культури. Філософ займався проблемами лінгвістики, математики, логіки, мистецтва.

Вернадський В.І. (1863-1945). В історії світової і вітчизняної науки йому належить особливе місце тому, що він поєднав у собі талант мислителя з екстрасенсорними здібностями ясновидця, ґрунтовність природничо-наукового аналізу з філософською рефлексією Всесвіту, організаційну діяльність з громадською, наукову роботу з навчально-

виховною, любов до України з глобальністю думок «людини планети Земля». Він був першим президентом Української Академії наук (1918—1945), директором Радієвого інституту АН СРСР, першої в світі біогеохімічної лабораторії, головою Комісії з вивчення продуктивних сил Росії.

Разом з Е.Леруа і П.Тейяр де Шарденом проголосив необхідність глибокого філософського аналізу діяльності людини, з'ясування ролі розуму на Землі, надав поняттю «ноосфера» природничо-наукового, біогеохімічного змісту. Зміст цього поняття він тлумачив по-різному: в одному випадку, під ноосферою він мав на увазі біосферу, в другому - сферу прояву наукової думки як планетарного явища, в третьому - геологічну діяльність людини. За В. І. Вернадським, існують кілька етапів виникнення і розвитку ноосфери: перший з них - це передноосфера (він відповідає природному її зародженню як геологічного явища), другий етап характеризує процес її становлення і розвитку, третій етап фіксує наступ «царства розуму людського», гомеостазного стану ноосфери як системи. За філософським світоглядом він був позитивістом, відстоював принципи філософського плюралізму. Він захищав свободу наукових досліджень, вільний обмін науковою інформацією, співпрацю вчених усіх країн. Традицією наукової школи В. І. Вернадського є новаторство, її головною метою - пошук істини на благо людини і людства. В останньому запису у своєму щоденнику він пов'язує невдачі радянської влади зі зниженням її культурності, з насильством над людською особистістю, з обмеженістю точки зору марксистів на проблеми розвитку суспільства.

Філософські погляди І. Франка, Лесі Українки, М. Драгоманова, С. Подолинського, М. Грушевського та їх вплив на формування національної самосвідомості українського народу. *І.Франко (1856-1913pp.)* - класик української літератури, видатний мислитель, філософ, соціолог. Здобув у Відні ступінь доктора філософії. Брав активну участь у національно-визвольному русі на Галичині, був у складі керівництва української радикальної партії, яка прагнула змінити спосіб виробництва на колективних засадах власності, наданні землі селянству.

Його філософським поглядам притаманний матеріалізм, свідомий діалектичний підхід до природи і суспільства, впевненість у пізнанні навколишнього світу. Згідно з марксизмом він надавав великого значення економічному фактору в суспільному розвитку, ролі

народних мас як рушійної сили історії. Він був великим просвітителем-гуманістом українського народу, переклав на українську мову частину творів К.Маркса і Ф.Енгельса, пропагував вчення Ч.Дарвіна та його послідовника - матеріаліста Е.Геккеля. У цілому погляди І.Франка можна розцінити як матеріалістичні. Це був мислитель з енциклопедичною освіченістю, глибокий історик свого народу.

Велике значення для розвитку філософської думки має оригінальне світорозуміння видатної української поетеси *Лесі Українки (1871-1913pp.)*. У творах Лесі Українки відчутний вплив еволюційної теорії для розуміння історії і природи, роль вчення Дарвіна. Поетеса розвивала діалектичний погляд на суспільство, природні процеси. Велике світоглядне значення має поезія Лесі Українки, її роздуми над долею українського народу. Поетеса мужньо закликала пригноблені маси до боротьби за соціальне і національне визволення. Вона обстоювала гідність людської особистості, вважала необхідним розвивати духовні сили народу, вивчати духовні скарби людства.

М.Драгоманов (1841-1895pp.) - мислитель і громадський діяч, історик і публіцист. Остаточне світогляд Драгоманова сформувався після еміграції за кордон з причин «неблагонадійності». На його погляди мали вплив твори російських революційних демократів, соціалістів-утопістів. Свої погляди Драгоманов називав позитивізмом, у розумінні природи стояв на матеріалістичних позиціях. Критично розцінював християнство. Драгоманов вірив у безмежні можливості людини пізнавати світ, відкривати його закономірності. На його розуміння суспільства вплинув певним чином марксизм, хоч учений і звертав увагу на неприпустимість перебільшення економічного фактора.

Соціологічні погляди Драгоманова базувались на визнанні головною одиницею суспільства людської особи. Тому критерієм прогресу суспільства він вважав покращення життя людини. Разом з тим вчений творить оригінальну соціалістичну концепцію, згідно з якою наголошує на понятті «громада». Основною формою організації суспільства проголошується вільна спілка громадян, об'єднаних спільною мовою. Народи з окремою мовою становлять нації. Звертає на себе увагу близькість поглядів Драгоманова до поглядів Прудона щодо мирної еволюції суспільства.

Громадянський ідеал Драгоманова мав гуманістичний характер, відповідав ідеалам і прагненню українського народу до самостійної державності.

С.Подолінський (1850-1891pp.). Багатогранна діяльність С.А.Подолінського знайшла відображення у працях Л.Я.Корнійчук, І.М.Мешко, А.І.Пашука та інших дослідників його життя і творчості. Проте в цих працях в основному розглядаються економічні та соціально-політичні погляди українського мислителя. Що стосується його філософських поглядів, то вони, як правило, трактуються у межах методології діалектичного і історичного матеріалізму, марксистського філософського світогляду, утопічного соціалізму. Такі дослідження цілком виправдані, але не вичерпують усіх особливостей і наслідків ідейної спадщини цього мислителя. С.А.Подолінський розробив самостійну і оригінальну теорію про роль праці в збереженні, перетворенні і нагромадженні сонячної енергії на поверхні Землі. Він вважав, що людина, пізнаючи і розкриваючи таємниці природи, може й повинна використати свої знання для свідомого перетворення природи відповідно до своїх потреб. Розуміючи енергію будь-якої системи тіл як «суму здатностей тіл цієї системи до будь-яких дій», С.А.Подолінський доводить, що повна енергія системи тіл «є величиною незмінною для всіх станів, до яких система може бути послідовно приведена, що вона є величиною скінченною». Сутність розвитку думок С. А. Подолінського про так звану досконалу машину, тобто таку термічну машину, в якій тепло переходить у роботу, а робота - знов у тепло, передбачає ідеї сучасної філософської думки геліотараксії О.Л.Чижевського, синергізму І.Пригожина, коеволюції М.М.Мойсеєва. Ф.Енгельс, з одного боку, називав ідею С.А.Подолінського про енергію систем «дуже цінним відкриттям», а з іншого - критично ставився до його бажання «знайти новий природничо-науковий доказ на користь правильності соціалізму», до його прагнення «перемішати фізичне з економічним». Але ідеї зв'язку «фізичного, природного» з «економічним, соціальним» були пізніше розвинуті в теорії циклів М.Д.Кондратьєва і теорії етногенезу Л.М.Гумільова.

М.Грушевський (1866-1933pp.). - український історик і громадський діяч. Основні твори - «Історія України-Руси», «Нарис історії київської землі» та ін. Це був учений, що мислив широкими історично-філософськими категоріями. В центрі його уваги стояло питання

національного визволення українського народу, яке він пов'язував із загальнодемократичними перетвореннями. Вчений підняв багато цікавого фактичного матеріалу, змальовуючи самотню історію українського народу. Історичні праці Грушевського мають неабияке значення для розбудови української держави і відродження самосвідомості народу в сучасний період.

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ:

1. Спрямованість філософської і соціально-політичної думки Київської Русі.
2. Вирішення моральних проблем мислителями Київської Русі.
3. Києво-Могилянська академія, її значення для відродження духовності українського народу.
4. Філософські і соціально-етичні погляди Феофана Прокоповича.
5. Спрямованість діяльності Кирило-Мефодіївського товариства.
6. Погляди Т. Шевченка у формуванні самосвідомості українського народу.
7. «Філософія серця» Юркевича, його трактування поняття свідомості.
8. «Філософія вседності» В. Соловйова.
9. «Філософія свободи» М. Бердяєва. Як розуміє свободу М. Бердяєв?
10. Основні філософські погляди І. Франка.
11. Соціологічна концепція М. Драгоманова.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Філософський енциклопедичний словник.- К., 2002. Статті: "Сковорода Григорій Савич", "Українка Леся", "Філософія", "Філософія серця", "Франко Іван Якович", "Чижевський Дмитро Іванович", "Шевченко Тарас Григорович", "Шинкарук Володимир Іларіонович", "Юркевич Памфіл Данилович".
2. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. - К., 1997. - 288 с.
3. Історія філософії. Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. - К., 2002. Частина VIII.
4. Крисаченко В.С. Історія української філософії. Хрестоматія-

довідник. - К.: МП Леся, 2006.-468 с.

5. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. - К., 1991. - С. 14-32.
6. Історія філософії України: Підручник. - К., 1994. - С. 3-407.
7. Г. Сковорода. Повне зібрання творів: У 2 т. - К., 1973.
8. Чіжевський Д.І. Нариси історії філософії на Україні. - К., 1992. - С. 17-88.
9. Юркевич П.Д. Философские произведения. - М., 1990. - С. 7-58.